

Lunds universitet
Institutionen för Öst- och Centraleuropastudier
Ht 2005
Handledare: Sanimir Resic

Det jugoslaviska sammanbrottet

En analys av skuldfrågan avseende den jugoslaviska statens sönderfall
i början av 1990-talet

Peter Ekström

Sammanfattning

Förevarande uppsats syftar till att belysa frågan huruvida det är möjligt att finna en part såsom ansvarig för den jugoslaviska statens sönderfall i början av 1990-talet. Arbetet bygger på de förklaringsmodeller avseende denna fråga som återfinns i litteraturen.

Dessa förklaringsmodeller kan delas upp i tre huvudlinjer. Den ena har jag valt att kalla *balkandeterminism* då denna innehåller element av förutbestämbarhet, dvs. att Jugoslaviens sammanbrott var oundvikligt. Den andra förklaringslinjen ger en stor del av skulden till företrädesvis Västvärlden och den tredje ger huvudansvaret till enskilda aktörer, t.ex. den serbiske ledaren Slobodan Milosevic.

De flesta författare är överens om att det var en kombination av flera olika faktorer som låg bakom kollapsen, där samspelet mellan den ökade nationalismen, enskilda aktörers agerande (framför allt Slobodan Milosevic), omvärldens passivitet och Jugoslaviens historia var de viktigaste.

Min egen slutsats är att det var näst intill oundvikligt att hindra uppstyckningen av den jugoslaviska federationen, men samtidigt att denna styckning inte alls hade behövt bli våldsam. Att så blev fallet menar jag till stor del kan lastas den serbiske ledaren Slobodan Milosevic. Han var den som satte igång den process som förde Jugoslavien mot sin undergång, men han kan inte ensam göras skyldig. Milosevic satte visserligen bollen i rullning, men sönderfallsprocessen accelererade därefter och blev ofattbart våldsam p.g.a. samtliga parter agerande. Västvärlden i sin tur kan beskyllas för att ha påskyndat processen, men jag betvivlar att man hade kunnat förhindra den eller att utvecklingen skulle tagit en mindre våldsam riktning om Väst hade agerat annorlunda.

Någon enskild part kan således inte pekats ut som ansvarig för det jugoslaviska sönderfallet. Det var fråga om flera, *inom* staten, samverkande faktorer som bröt sönder federationen och förde Jugoslavien mot dess våldsamma sammanbrott

Innehållsförteckning

1. Inledning	s. 1
1.1 Syfte och frågeställning	s. 1
1.2 Metod och material	s. 1
2. Förklaringsmodeller	s. 2
2. 1 Balkandeterminism	s. 2
2.1.1 Det historiska arvet	s. 2
2.1.2 Växelverkan	s. 3
2.1.3 Nationalism	s. 5
2.2 Den enskildes skuld	s. 6
2.3 Münchensyndromet och omvärldens skuld	s. 7
3. Kommentarer	s. 9

1. Inledning

Jugoslavien, den ”tredje vägen” mellan kapitalism och kommunism, utgjorde för många ända fram till 1990 en förebild. Man hade i den jugoslaviska federationen lyckats med konststycket att förena sju befolkningsgrupper och sex republiker i ”demokratisk” socialism och skapat, menade anhängarna, ett föregångsland. 1990 kom dock denna bild att radikalt förändras. 1990 kom nämligen historien ikapp Jugoslavien.

Under 1980-talet påbörjades sönderfallet av det kommunistiska Europa. Under skiftet 1989/90 kom kommunismen, som hade haft Östeuropa i ett järngrepp ända sedan andra världskriget, att implodera och stat efter stat gjorde sig fri från förtrycket och demokratiserades. Denna utveckling nådde 1990 också fram till Jugoslavien.

Om transformationen från kommunism till demokrati i det övriga östblocket gick fredligt till skulle den raka motsatsen gälla för Jugoslavien. Nationalismen exploderade och för Jugoslavien, ”den tredje vägen”, blev färden från kommunism till demokrati osannolikt våldsam och brutal.

1.1 Syfte och frågeställning

Förevarande uppsats syftar till att belysa frågan huruvida det är möjligt att finna en part såsom ansvarig för den jugoslaviska statens sönderfall i början av 1990-talet. Begreppet part skall här tolkas vitt och omfattar såväl enskilda stater och personer såväl som internationella organisationer och aktörer. Arbetet strävar efter att lyfta fram de i litteraturen dominerande förklaringsmodellerna avseende skuldfrågan.

Uppsatsen kan sägas syfta till att söka efter svaret till två frågor: den ena berör själva förklaringsmodellerna, dvs. hur ser dessa ut, vem utpekats som ansvarig osv. Den andra frågan ligger i själva analysen av dessa argument, dvs. ligger det något i dem och *är det överhuvudtaget möjligt att utpeka enskilda parter som ansvariga?*

1.2 Metod och material

Som framgår av frågeställningen kommer arbetet att kretsa kring de förklaringsmodeller avseende skuldfrågan kring det jugoslaviska sammanbrottet som återfinns i litteraturen. Målet är att få en så bred och mångfasetterad bild som möjligt och min strävan har därför varit att använda litteratur som representerar så många skilda uppfattningar som möjligt. Materialet representeras därför av litteratur skriven av såväl direkt inblandade aktörer från det internationella samfundet (t.ex. Madeleine Albright och Carl Bildt), personer vars nationer var direkt involverade (t.ex. Mihailo Crnobrnja, f.d. jugoslavisk ambassadör) samt utomstående ”sakkunniga” (t.ex. Sabriba Petra Ramet och R.J. Crampton).

Metoden har varit att genom en jämförande analys av dessa olika författares syn och ståndpunkt avseende skuldfrågan se var dessa är överens och var deras åsikter går isär samt att ur detta bygga den grund varifrån min egen kommentar/analys utgår.

2. Förklaringsmodeller

Som jag ser det finns det i litteraturen tre huvudlinjer avseende skuldfrågan. Den ena har jag valt att kalla *balkandeterminism*¹ (2.1) eftersom denna linje innehåller element av förutbestämbarhet, dvs. att den utveckling som tog fart i slutet av 1980-talet och som resulterade i statens kollaps i början av 1990-talet var näst intill omöjlig att undvika. Den andra ”förklaringslinjen” ger en stor del av skulden till västvärlden (2.3). Den tredje linjen kallar jag *den enskildes skuld* (2.2). Av förklarliga skäl menar nämligen många att en stor skuldbörda kan placeras hos enskilda personer, t.ex. Slobodan Milosevic och Franjo Tudjman, eller hos enskilda republiker.

2.1 Balkandeterminism

2.1.1 Det historiska arvet

”Men historiens klocka hade redan hunnit till solnedgången [...]”² skriver Barbara Tuchman något storsvulstigt i inledningen i sin bok *Augusti 1914* och försöker därigenom beskriva den politiska sinnesstämning som rådde i Europa åren innan första världskrigets utbrott. Hon målar upp en bild där ett europeiskt storkrig var näst intill oundvikligt och en logisk följd av stormakternas historia, politik, ambitioner och agerande.

Frågan är om man kan resonera på ett motsvarande sätt avseende det jugoslaviska sammanbrottet 1990. Var det en logisk, och kanske oundviklig, utveckling som tog fart i och med kommunismens sammanbrott?

Bo Pellnäs, som 1992 utsågs till chef för de militära observatörerna i f.d. Jugoslavien, skriver i sin bok *Utan slut?* att det ”[...] kanske hade varit möjligt att hantera Jugoslaviens avveckling utan krig, men jag kan ärligt talat inte se hur detta skulle gå till.”³ Pellnäs menar att den extrema nationalism, som enligt honom Milosevic främst bär skulden till, svårligen hade kunnat ge ett annat resultat än stridigheter mellan de olika befolkningsgrupperna. Pellnäs pekar också på det faktum att Tito personligen utgjorde den största sammanhållande faktorn, och när han försvann, försvann också förutsättningarna för att hålla ihop federationen. Han för således ett resonemang som i korthet går ut på att Jugoslavien, med sitt historiska arv och den politik som förts fram till 1990, knappast kunde gå ett annat öde än sammanbrott till mötes.

Freds- och konfliktforskaren Wilhelm Agrell är till viss del inne i samma tankebanor som Bo Pellnäs i boken *Från början för sent*. Agrell menar att det jugoslaviska sönderfallet var predestinerat och att de ”sprickzoner” som skapats av det förflutna svårligen kunde leda till ett annat resultat än ett sönderfall av federationen.⁴ De försök till att lägga ”locket på” som gjordes under Tito var således lönlösa och vägde lätt mot de krafter som låg under ytan och som frigjordes då trycket från kommunismen gav vika kring 1990.

Både Pellnäs och Agrell förespråkar en slags deterministisk syn på utvecklingen i Jugoslavien vid skiftet 1989/90, dvs. att en federativ sammanslutning av den typen som

¹ Determinism: filosofisk ståndpunkt som säger att saker sker med nödvändighet, helt bestämt av förutgående orsaker eller andra redan givna villkor.

² Tuchman, B, *Augusti 1914*, s. 11

³ Pellnäs, B, *Utan slut?*, s. 10

⁴ Agrell, W, *Från början för sent*, s. 218

Jugoslavien var, dvs. en sammanslutning gjord genom våld där skilda befolkningsgrupper som varit i strid med varandra under lång tid tvingas leva under ett och samma tak utan att deras turbulenta historia får diskuteras, måste få en våldsamt upplösning eller i varje fall kollapsa.

Ed Vulliamy definierar Titos politik som en teknik snarare än en ideologi där man genom en mängd kompromisser och politiska akrobatkonster lyckades förena serber, kroater, muslimer och övriga befolkningsgrupper under ett och samma tak.⁵ Genom den hemliga polisen, armén och kommunistpartiets enande kraft (läs Tito) kunde man, åtminstone tillfälligt, överbrygga de motsättningar som funnits vid statens bildande. Vulliamy påpekar dock att "[...]de inre politiska och demografiska gränslinjerna vilade på ett riskabelt nätverk av förkastningar."⁶ Man löste därför inga av de motsättningar som funnits historiskt och som fått ny fart genom de illdåd som begåtts av företrädesvis kroater och serber under andra världskriget. Man lade helt enkelt locket på under parollen "broderskap och enighet". Men under denna chimär av enighet fanns således alla motsättningar och problem kvar, olösta.

Officiellt förträngde man konflikterna och Carl Bildt, f.d. internationell fredsamordnare för Bosnien, menar att detta kom att spela en avgörande roll i början av 1990-talet. Han menar, precis som Vulliamy, att även om man officiellt inte pratade om illdåden och motsättningarna levde dessa kvar hos enskilda individer och familjer.⁷ Förutom minnena av illdåden fanns också de nationalistiska ambitionerna kvar, främst hos åtskilliga serber och kroater. När så federationen började sin färd mot sammanbrottet "[...] kom många av de konflikter som uppstod att följa de nationella gränserna och i tilltagande grad att kläs i nationalismens dräkt".⁸ Bildt menar nämligen att de övriga problem som hörde till sammanbrottet, t.ex. de ekonomiska, kanalisades och fördes över till de etniska motsättningarna. Etnicitet och grupptillhörighet blev, istället för politisk tillhörighet á la högervänster, den pol som man enades kring. Istället för att lägga skulden på t.ex. vänsterpolitik valde man att skuldbelägga en motsatt etnicitet, vilket vore ungefär som att skuldbelägga stockholmarna istället för såg socialdemokrater för en viss politik.

Precis som Pellnäs och Agrell spekulerar också Bildt kring att konflikten mellan serber och kroater, just p.g.a. det historiska arvet, kanske var oundviklig.⁹

2.1.2 Växelverkan

Om det *historiska arvet* kan sägas utgöra den ena delen av den deterministiska förklaringen kan ett resonemang om *växelverkan* sägas utgöra den andra sidan, eller dess fortsättning om man så vill. Denna går i korthet ut på att om serberna gjorde A var kroaterna tvungna att göra B vilket i sin tur tvingade serberna att göra C osv. Till denna diskussion är också enskilda personers agerande av stor vikt. Dessas betydelse kommer dock att närmare redogöras för i kapitlet *den enskildes skuld* (2.2).

Björn Hettne motsätter sig idén om *historisk* determinism. Han menar istället att förklaringen till sammanbrottet ligger i "[...]den långa serie av politiska handlingar och motreaktioner som formade ett nät som olika politiska aktörer trasslade in sig i". Vidare menar han att "[...] det är lätt att plocka fram än det ena än det andra misstaget som

⁵ Vulliamy, E, *Vanvettets triumf*, s. 59

⁶ Ibid

⁷ Bildt, C, *Uppdrag fred*, s. 21

⁸ Ibid, s. 524

⁹ Ibid, s. 525

avgörande orsak, men den egentliga orsaken ligger i processen som sådan”.¹⁰ Hettne menar att sönderfallet fick en egen inre logik som var omöjligt att kontrollera eller förutse och att skulden därför inte kan läggas över på någon enskild (även om man kanske kan peka ut Milosevics som ansvarig för igångsättandet av processen). Han menar att det var ett samspel mellan parallella processer på det ekonomiska, kulturella och politiska planet som ledde fram till kollapsen. Den ojämna ekonomiska utvecklingen i kombination med den fundamentalistiska orienteringen bland religionerna och maktkampen mellan ”etniskt definierade element” i kommunistpartiet var alla bidragande orsaker. Han pekar dock ut serbernas nationalism och dröm om ett Storerbien som den huvudsakliga konfliktfaktorn.¹¹

Hettne menar vidare att när de federala organen försvann eller tappade kontrollen kring 1990 försvann också garanten för skydd och säkerhet. Nu fanns det ingen som kunde skydda serber från kroatiska hämndbegär och vice versa. Folket fick istället söka skydd på annat håll, vilket i praktiken betydde lokala krigsherrar. Att systemet föll samman, med anarki som följd, menar han därför var naturligt.¹²

Mellan 1989 fram till det att kriget i Bosnien bröt ut 1992 var det i huvudsak tre politiska processer som ägde rum i Jugoslavien menar R.J. Crampton, professor i östeuropeisk historia. Den ena var den politiska frigörelse som ägde rum på republiknivå vilken tillät nationalisterna att bli aktiva på ett sätt som inte varit möjligt tidigare. Den andra var att krisen internationaliserades och den tredje, och troligen viktigaste, att de federala organen förlorade sin betydelse.¹³ Även Sabrina Petra Ramet, professor i internationella studier, är inne på detta spår och menar att det ekonomiska sammanbrottet och decentraliseringen, som hänger samman med de federala organens minskade betydelse, bredvid Milosevics uppgång, är huvudfaktorerna till kollapsen.¹⁴

Den 20:e januari 1990 höll det jugoslaviska kommunistpartiet sin sista kongress. Slovenien, som ville införa radikala förändringar i federationen, fick inte gehör för sina krav och lämnade i protest kongressen med resultatet att det jugoslaviska kommunistpartiet slutade fungera. I april samma år hölls de första fria valen vilket betydde att legitimiteten för det kommunistiska federala styret undergrävdes.

Samtidigt som federationen demokratiseras försvann också den federala ekonomiska politiken vilken var nödvändig för att hålla igång de federala organen och i juli 1991 hade 15% av de federalt anställda tvingats lämna sina jobb.¹⁵ Hela det federala systemet höll således på att kollapsa mellan 1990 och 1991.

Parallellt med denna utveckling växte nationalismen sig allt starkare och i republikerna höjdes röster om ”frigörelse” från Jugoslavien. Slovenien blev först ut med att lämna federationen och Crampton menar att Jugoslavien kanske skulle kunnat fortleva utan denna nordligaste republik, men att man definitivt inte kunde överleva utan Kroatien som var den andra republiken som bröt sig loss.¹⁶ Jugoslavien var alltså, enligt Crampton, dömd till undergång från och med den stund då en av de större republikerna bröt sig loss.

¹⁰ Hettne, B, *Den europeiska paradoxen*, s. 159

¹¹ *Ibid*, s. 160

¹² *Ibid*, s. 161

¹³ Crampton, R.J, *The Balkans since the second world war*, s. 239

¹⁴ Ramet, S, *Balkan Babel*, s. 300

¹⁵ Crampton, R.J, *The Balkans since the second world war*, s. 249

¹⁶ *Ibid*, s. 256

2.1.3 Nationalism

Talar man om växelverkan som en förklaring till sammanbrottet måste man fästa stor uppmärksamhet vid nationalismens betydelse. Nationalismen kan sägas ha fyllt två funktioner. Den ena var att medvetandegöra det ”egna folket” och samla detta under en gemensam, icke-jugoslavisk, identitet. Den andra, och viktigare, funktionen låg i nationalismens betydelse som en källa till fruktan och skräck hos ”de andra”.

1986 publicerades det omtalade memorandum där serbiska intellektuella bl.a. påstod att serberna i Jugoslavien var utsatta för en fruktansvärd diskriminering.¹⁷ Memorandumet gav också uttryck för storserbiska tankar vilket av naturliga orsaker skrämde bland andra åtskilliga kroater. Ett serbisk agerande av detta slag fick av förklarliga skäl de övriga republikerna att dra öronen åt sig.

Det skulle bli allt för omfattande att redogöra för alla de turer som äger rum på federal- och republiknivå från och med mitten av 1980-talet fram till 1992, året då kriget i Bosnien inleds, som är kopplade till nationalism och som steg för steg trissade upp spänningen mellan de olika befolkningsgrupperna och republikerna. Det viktiga är att urskilja huvuddragen i denna nationalistiska eskalering.

Man måste, för att förstå processen, ha i åtanke den misstänksamhet och rädsla som fanns mellan främst serber och kroater. Många var rädda att terrorn som de båda sidorna släppt lös mot varandra under andra världskriget (och även dessförinnan) skulle upprepas. När så den ena sidan började tala om historiska oförrätter och ”sin” rätt till vissa landområden resulterade detta i att den andra sidan svarade på motsvarande sätt. Wilhelm Agrell formulerar roten till de båda sidornas rädsla bra i *Från början för sent*: ”Återkomsten av de nationalistiska strömningarna i Kroatien och Serbien väckte en rad av historiens spöken till liv: de storserbiska föreställningarna från tidigare epoker om ett sydslavisk rike under serbisk kontroll och de storkroatiska aspirationerna som omfattade delar av det angränsande Bosnien-Hercegovina”¹⁸

I de båda delrepublikerna Serbien och Kroatien accelererade nationalismen i ”[...]ett ödesdigert mönster av ömsesidigt förstärkande åtgärder och motåtgärder.”¹⁹ Kroatien skrämdes av Serbiens agerande och den serbiska minoriteten i Kroatien skrämdes i sin tur av Kroatiens allt mer nationalistiska och Serbien-fientliga retorik, till exempel döptes en skola i Zagreb om efter en berömd Ustascha-ledare vilket av den serbiska minoriteten uppfattades som provokativt.²⁰ I Kroatien började också allt fler symboler av nationalistisk art, såsom schackbrädet, att träda fram och under sommaren 1990 svarade den serbiska minoriteten i Krajina på den ökade kroatiska nationalismen genom att förklara sig självständiga.²¹

Man kan således utan tvekan ge nationalismen en stor del av skulden för den utveckling som tog fart i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. Nationalism *i sig* kan däremot knappast sägas utgöra en fara. Det är först då den utnyttjas och ”hamnar i fel händer” som den utgör en fara, vilket dessvärre var precis vad som hände i Jugoslavien.

¹⁷ Mönnesland, S, *För Jugoslavien och efter*, s. 242

¹⁸ Agrell, W, *Från början för sent*, s. 83

¹⁹ Ibid

²⁰ Crnobrnja, M, *The Yugoslav Drama*, s. 151

²¹ Ibid, s. 152

2.2 Den enskildes skuld

Som ovan nämndes (2.1.2) ser Sabrina Petra Ramet tre huvudfaktorer bakom den ödesdigra utvecklingen i Jugoslavien. En av dessa är Slobodan Milosevic.²² Hon är inte ensam i denna bedömning. Samtliga författare vars verk jag använder mig av lägger en större eller mindre del av skulden på den serbiske ledaren.

Milosevic steg fram på den nationalistiska scenen i april 1987 då han yttrade de berömda orden ”ingen skall slå er igen”, syftandes på den serbiska minoriteten i Kosovo som ansåg sig förtryckt av albanerna. Två år senare, 1989, höll han ytterligare ett tal i Kosovo där han proklamerade att serber aldrig mer skulle underkasta sig islam.²³ Även om han aldrig uttryckligen talade om ”Storserbien” rådde det knappast någon tvekan om vart vinden hade börjat blåsa. Nationalistiska strömningar hade visserligen hela tiden funnits men det var Milosevic som genom sina båda Kosovobesök fick dem att verkligen ta fart. Det var också Milosevic som genom manipulation och fejkade missnöjesdemonstrationer lyckades komma i indirekt kontroll av Kosovos, Vojvodinas och Montenegros platser i presidiet, vilket betydde att han, genom Serbiens plats, kontrollerade fyra av de åtta stolarna vilket låste federationens högsta exekutiva organ fullständigt.²⁴

För Madeleine Albright, USA:s f.d. utrikesminister, står det klart att boven i det jugoslaviska dramat, mannen som är huvudansvarig för den process som slet Jugoslavien i stycken, är Slobodan Milosevic. Hon menar att han är en hänsynslös opportunist som utnyttjade, och byggde sin popularitet, på de etniska farhågorna och det hat som fanns i slutet av 1980-talet. Genom sitt agerande i främst Kosovo 1989, där han gjorde Kosovoserbernas sak till sin, tände han den gnista som fick nationalismen i hela federationen att explodera.²⁵

BBC-korrespondenten och författaren Misha Glenny skriver i sin bok *The fall of Yugoslavia* att ”the drive towards war in Yugoslavia could not have been as dynamic as it was had it not been for the extraordinary personality of Slobodan Milosevic, the most paradoxical of dictators. He is a man without passion [...] he is a man who has never shown any affection or regard for the masses upon whom he depends for support”.²⁶

Björn Hettne ställer sig dock skeptisk till uppfattningen av Milosevics som ”mannen som krossade Jugoslavien”. Hettne menar istället att den process som förde federationen mot sin undergång fick en egen, okontrollerbar, logik som ingen enskild kan göras ansvarig för (se 2.1.2). Trots detta menar dock även han att Milosevic troligen kan göras till huvudansvarig ”[...]när det gäller initiativtagandet till den destruktiva processen.”²⁷

Sammanfattningsvis finns det ingen författare som ifrågasätter Milosevics skuld, den enda skillnaden ligger i deras syn avseende storleken av skuldbördan.

Men det är inte bara Milosevic som skuldbeläggs. Även den kroatiska ledaren Franjo Tudjmans agerande resulterade, menar flera av författarna, i att söndringsprocessen accelererade. T.ex. enades Milosevic och Tudjman 1991 om att dela upp Bosnien mellan kroater och serber där muslimerna endast skulle få ett minimalt landområde.²⁸

²² Ramet, S, *Balkan Babel*, s. 300

²³ Vulliamy, E, *Vanvettets triumf*, s. 73

²⁴ Crnobrnja, M, *The Yugoslav Drama*, s. 142 och Agrell, W, *Från början för sent*, s. 86

²⁵ Albright, M, *Madam Secretary*, s. 210 och 430

²⁶ Glenny, M, *The Fall of Yugoslavia*, s. 31

²⁷ Hettne, B, *Den europeiska paradoxen*, s. 160

²⁸ Vulliamy, E, *Vanvettets triumf*, s. 78

Mihailo Crnobrnja skriver om Tadjman att han "[...] declared that there was Croatian state continuity, which included the infamous Ustashi Independent State of Croatia. This immediately intensified the fears of Serbs in Croatia that the policy of this new state would also be a continuation of the old fascist policy."²⁹ När Kroatien sedan snabbt bytte ut de socialistiska symbolerna och ersatte dessa med symboler som många serber förknippade med den kroatiska terrorregimen under andra världskriget ökade den serbiska rädslan ytterligare menar Crnobrnja.³⁰ Han ger således även Tadjman en direkt personlig skuldbörda i den process som krossade Jugoslavien.

2.3 Münchensyndromet och omvärldens skuld

Som ovan redovisats rådde det ingen brist på faktorer som bidrog till Jugoslaviens sönderfall i början av 1990-talet. Flera författare menar dock att denna process både påskyndades och förvärrades av omvärlden.

Kritiken mot omvärlden, företrädesvis Europa och USA, har flera bottnar. En av dem faller in under det s.k. "Münchensyndromet"³¹. Wilhelm Agrell ser en parallell i västmakternas agerande i slutet av 1930-talet och i slutet av 1980-talet: man agerade men man agerade för lite och för kortsiktigt. Några verkliga försök till att hejda upplösningen gjordes inte, vilket, menar Agrell, till stor del berodde på att man inte förstod konfliktens orsaker tillräckligt väl.³²

Under våren 1991 förhandlade medlare från det europeiska samfundet med den federala jugoslaviska regeringen. Resultatet blev *Brioniavtalet* som bl.a. innebar att Kroatien och Slovenien fryste sina självständighetsförklaringar i tre månader. Agrell menar dock att avtalet var bristfälligt, t.ex. togs inte den uppseglade kroatiska krisen upp och de västeuropeiska förhandlarna insåg inte att deras förhandlingspartner, den federala regeringen, redan hade förlorat kontrollen över händelseutvecklingen. Agrell menar att Västs oförmåga och ovilja i kombination med en improviserad och kortsiktig politik resulterade i att påskynda sammanbrottet: "I realiteten bidrog väst, genom de signaler som arméledningen³³ uppfattade som ett stöd och genom oförmågan att varsebli den avgörande skillnaden mellan situationen i Slovenien och konflikten i Kroatien, till att förloppet just här så snabbt urartade till det första egentliga nationalitetskriget."³⁴

Även Carl Bildt menar att Europas agerande vid denna tidpunkt var ambivalent och utan kraft. EG t.ex. saknade en gemensam utrikespolitik och Bildt menar att gemenskapen, precis som USA, stod handfallen när splittringen påbörjades. Han menar dock att EG i början av 1990-talet inte hade någon möjlighet att agera politisk och att NATO (läs USA) saknade vilja att agera militärt men att kriget kanske hade kunnat förhindras om så inte varit fallet.³⁵

²⁹ Crnobrnja, M, *The Yugoslav Drama*, s. 151

³⁰ Ibid

³¹ Den europeiska eftergiftspolitik mot Hitler, som bl.a. resulterade i Münchenuppgörelsen 1938 där man tillät Hitler att införliva Sudetområdet med Tyskland pga. av rädsla för krig, har döpts till Münchensyndromet och innebär enkelt uttryckt att man avstår från att agera.

³² Agrell, W, *Från början för sent*, s. 98

³³ Syftar på den federala jugoslavisk arméledning.

³⁴ Ibid

³⁵ Bildt, C, *Uppdrag fred*, s. 530

Europa, eller närmare bestämt EG, beskylls också för att ha påskyndat processen genom sitt snabba erkännande av utbrytarrepublikerna.³⁶ Det var dock inget enat EG som beslöt om erkännande. Det var Tyskland som under hösten 1991 drev frågan om ett erkännande av Slovenien och Kroatien allt hårdare, en politik som, menar Wilhelm Agrell, splittrade gemenskapen och resulterade i att en enhetlig och effektiv politik avseende Jugoslavien ej kunde föras.³⁷ Tyskland menade att erkännande var det enda sättet att få slut på stridigheterna och ställde gemenskapen inför fullbordat faktum då man den 23 december 1991 tillkännagav att man avsåg att erkänna både Slovenien och Kroatien som självständiga stater den 15 januari 1992.³⁸ Övriga EG valde att följa Tysklands exempel.

R.J. Crampton menar att detta beslut var katastrofalt för Bosnien-Hercegovina. Den mest mångvetniska och splittrade delen av Jugoslavien ställdes nämligen inför tre dåliga handlingsalternativ då Kroatiens och Sloveniens självständighet blev ett faktum. Antingen skulle republiken kvarstanna i en serbdominerad federation eller så skulle man splittra upp även Bosnien, vilket med största sannolikhet skulle leda till stridigheter, eller, som sista alternativ, skulle republiken välja sida, dvs. antingen ställa sig på den kroatiska eller serbiska sidan.³⁹

Även FN träffas av kritik och beskylls för att ha förvärrat situationen då man under hösten 1991 beslöt att belägga hela Jugoslavien med vapenembargo. Sabrina Petra Ramet hävdar att detta beslut var den största tänkbara hjälp omvärlden kunde ge Serbien.⁴⁰ Eftersom utbrytarrepublikerna nästan helt saknade egna militära resurser blev styrkeförhållandena högst ojämnt eftersom Serbien förfogade över praktisk taget hela den federala jugoslaviska armén, en av de största i Europa vid denna tid. Ed Vulliamy skriver att ”Embargot permanentade ojämnheterna och tvingade den erkända republikens [Kroatien, min anm.] lagliga armé att slåss med bakbundna händer.”⁴¹

Kritiken mot omvärlden, och då företrädesvis Väst, kan sammanfattas i fyra punkter: *münchensyndromet*, dvs. att man agerade för svagt, det snabba *erkännandet av utbrytarrepublikerna* som legitimerade kollapsen, *vapenembargot* mot Jugoslavien som i praktiken endast drabbade alla utom huvudaggressorn Serbien samt slutligen att Väst egentligen var relativt *ointresserad* av Jugoslavien efter kalla krigets slut. Man måste komma ihåg att utvecklingen i Jugoslavien inledningsvis ägde rum i skuggan av Sovjetunionens implodering och Gulfkriget. Omvärldens ögon var därför riktade åt ett helt annat håll till en början. Jugoslaviens strategiska betydelse som neutral stat mellan NATO och Warszawapakten hade, i och med järnridåns fall, dessutom upphört och federationens betydelse hade därför avtagit, vilket kan ha varit en orsak till omvärldens ”lama” agerande inledningsvis.⁴²

Kritik har även riktats mot världssamfundet avseende det svaga militära ingripandet. Många menar att EG, NATO, USA m.fl. borde agerat kraftfullare militärt. Den kritiken har dock inget direkt samband med själva sammanbrottet utan avser snarare tiden efter, då de etniska rensningarna var ett faktum.

³⁶ Hettne, B, *Den europeiska paradoxen*, s. 163

³⁷ Agrell, W, *Från början för sent*, s. 110

³⁸ Crampton, R.J, *The Balkans since the second world war*, s. 254

³⁹ Ibid

⁴⁰ Ramet, S, *Balkan Babel*, s. 301

⁴¹ Vulliamy, E, *Vanvettets triumf*, s. 105

⁴² Agrell, W, *Från början för sent*, s. 45

3. Kommentarer

Det finns de som enträget hävdar att all skuld avseende sönderfallet ligger uteslutande hos t.ex. serberna eller att det var Västvärldens vilja att Jugoslavien skulle kollapsa (t.ex. hävdar vänsterdissidenten Diana Johnstone att Milosevic kämpade för ett multietnisk Jugoslavien men att han motarbetades av Västvärlden). Förespråkarna för dessa mer radikala åsikter är dock i klar minoritet och denna inställning har i allmänhet ansetts sakna historisk validitet.

När man studerar mer balanserade bedömare, såsom de författare vars verk jag använt mig av, är ett utmärkande drag just att det aldrig är en ensidig bild av skuldfrågan som presenteras. Även om vissa, t.ex. Madeleine Albright, ger huvudskulden till den serbiske ledaren Slobodan Milosevic menar dessa författare samtidigt att det var en mängd andra faktorer som spelade in.

Krig beskrivs ofta som lätta att starta men desto svårare att avsluta eller kontrollera och man tillskriver därigenom företeelsen ett eget ”inre” liv som svårligen kan styras fullt ut av en enskild part. Björn Hettne är inne på ett motsvarande resonemang avseende Jugoslaviens sönderfall och jag tror personligen det ligger mycket i hans tankar om att den destruktiva sönderfallsprocessen blev sin egen herre, okontrollerbar för någon, inklusive Milosevic.

Hettne ställer sig dock negativ till tankarna om den historiska determinismen, dvs. att sammanbrottet var en logisk följd av Jugoslaviens historia, utan lägger istället huvudförklaringen på det jag har valt att kalla växelverkan. Jag håller med honom i så måtto att det inte var *självkärlart* att sönderfallet skulle ske, eller att detta skulle bli våldsamt. Däremot menar jag att det är ytterst *osannolikt* att federationen inte skulle splittras. Man måste ha i åtanke att Jugoslavien inte var ett frivilligt statbygge utan ett påtvingat kommunistisk sådant, dvs. inget annat än en ren diktatur som påtvingades den stora massan (även om den blev en förhållandevis mild sådan med åren). När den sammanhållande faktorn, kommunistpartiet och Tito, så försvinner försvann också det kitt som höll samman federationen, och i brist på andra naturliga gemenskapsbyggande faktorer (t.ex. historia, kultur eller ekonomi) var det, menar jag, naturligt att federationen löstes upp. På så sätt ställer jag mig bakom den historiska determinismen.

Att upplösningen blev så våldsam anser jag dock inte alls var givet, vilket t.ex. Pellnäs tycks mena (2.1.1). Att det fanns en hel del oförrätter mellan främst serber och kroater, företrädesvis från andra världskriget, var naturligtvis problematiskt, inte minst därför att dessa inte hade diskuterats under Tito, men de utgjorde ingen automatisk orsak till krig.

Förutsättningarna för ett fullskaligt krig (eller inbördeskrig) fanns således men det behövdes ytterligare en faktor för att den destruktiva processen skulle ta fart. Och här anser jag att Milosevic bär det huvudsakliga ansvaret.

Man skulle kunna beskriva Jugoslavien vid skiftet 1989/90 som en krutdurk som för att inte explodera behövde hanteras med silkesvantar och stor skicklighet. Var det något Milosevic saknade var det just detta. Han kan ensam inte göras ansvarig för nationalismen, den fanns på alla sidor, men det var han som genom sina Kosovobesök fick den att explodera.

Jag menar att Milosevic kan göras skyldig på två plan. Dels för sina konkreta gärningar som han hade full kontroll över, t.ex. sabotaget av det federala styret, och dels, vilket är viktigast, för den utveckling som han genom sina tal och sitt agerande satte igång men som sedan fick sitt eget liv, dvs. det jag kallar växelverkan (2.1.2).

Det är mycket möjligt att ett annat serbiskt ledarskap skulle kunnat resultera i en fredlig upplösning av federationen. Man måste dock ha Tudjman i åtanke. Det är svårt att säga huruvida hans agerande var självständigt eller en effekt av Milosevic politik, troligen var det en kombination. Man måste hänge sig till rena spekulationer kring utvecklingen om man plockar bort Milosevic från scenen. Kanske hade Tudjman även utan den serbiska politiken hängit sig åt nationalism och därigenom skrämt upp Kraijna-serberna så att dessa reste sig mot Kroatien, eller kanske hade dessa, oavsett Kroatiens agerande, valt att förklarar sig självständiga.

Det finns således inget som säger att styckningen av Jugoslavien skulle gått fredligt till om det bara inte varit för Milosevic. Kanske hade någon annan tänd krutdurken. Men som situationen nu utvecklade sig råder det ingen tvekan om att Milosevic kan göras huvudansvarig för *igångsättandet* av förstörelseprocessen.

Vad gäller omvärldens skuld ligger det en del i den kritik som R.J. Crampton för fram (2.2). Tysklands, och därigenom EG:s, snabba erkännande satte otvivelaktligen Bosnien i en svår situation och var den definitiva nådstöten för federationen. Dock skall man inte överdriva västvärldens skuld. Jag betvivlar att utvecklingen av Jugoslavien hade gått speciellt mycket fridfullare till även om ingen erkänt utbrytarrepublikerna. De hjul som satts i rullning snurrade kanske lite snabbare p.g.a. erkännandet men hade oavsett detta fortsatt att rulla och malt ner Jugoslavien.

Att FN belade Jugoslavien med vapenembargo var visserligen en god, men mycket kontraproduktiv åtgärd. Man kan inte först erkänna de nya staterna och därefter beröva dem all rätt att försvara sig. Detta har dock inget direkt med skuldfrågan avseende sönderfallet att göra, utan är snarare en faktor som förvärrade en redan rådande situation.

Västvärlden har också beskyllts för att efter kalla krigets slut varit ointresserad av Jugoslavien, vilket ur ett perspektiv kanske stämmer. Dock är jag skeptisk till just denna kritik. Kollapsen kom vid en tid då EG, precis som Bildt påtalar (2.2), höll på att utveckla en gemensam utrikes- och säkerhetspolitik. Ett kraftfullt agerande från Europa kunde därför knappast varit att vänta. USA, som började agera kraftfullt några år senare i jugoslavienfrågan har heller ingen automatisk skyldighet att agera. Jag får känslan av att denna kritik mynnar ur den ständiga vilja att skuldbelägga västvärlden som återfinns i vissa kretsar. För vad hade man egentligen kunnat göra? Kanske fortsatt med de generösa lån som Jugoslavien tidigare fått, men troligen inte så mycket mer.

Jag tror sammanfattningsvis att det var näst intill oundvikligt att hindra uppstyckningen av den jugoslaviska federationen, men samtidigt att denna styckning inte alls hade behövt bli våldsam. Att så blev fallet menar jag till stor del kan lastas den serbiska ledaren Slobodan Milosevic. Han var den som satte igång den process som förde Jugoslavien mot sin undergång, men han kan inte ensam göras skyldig. Milosevic satte visserligen bollen i rullning, men sönderfallsprocessen accelererade därefter och blev ofattbart våldsam p.g.a. samtliga parters agerande. Västvärlden i sin tur kan beskyllas för att ha påskyndat processen, men jag betvivlar att man hade kunnat förhindra den eller att utvecklingen skulle tagit en mindre våldsam riktning om Väst hade agerat annorlunda.

Någon enskild part kan således inte pekats ut som ansvarig för det jugoslaviska sönderfallet. Det var fråga om flera, *inom* staten, samverkande faktorer som bröt sönder federationen och förde Jugoslavien mot dess våldsamma sammanbrott.

Litteratur

Agrell, Wilhelm 1994. *Från början för sent*. Natur och Kultur, Falun.

Albright, Madeleine, Woodward, Bill 2004. *Madam Secretary – Fru Utrikesminister*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm.

Bildt, Carl 1997. *Uppdrag fred*. Norstedts, Falun.

Crampton, R.J 2002. *The Balkans Since The Second World War*. Pearson Education Limited, Malaysia.

Crnobrnja, Mihailo 1994. *The Yugoslav drama*. I.B Tauris & Co Ltd. London

Glenny, Misha 1992. *The Fall of Yugoslavia*. Penguin Books.

Hettne, Björn 1997. *Den europeiska paradoxen*. Nerenius & Santérus förlag, Falun.

Mönnesland, Svein 1999. *För Jugoslavien og etter*, fjärde upplagan. Sypress Förlag, Oslo.

Pellnäs, Bo 1995. *Utan slut?*. Bonniers, Falun.

Ramet, Sabrina Petra 1996. *Balkan Babel*, andra utgåvan. WestviewPress, USA.

Tuchman, Barbara W 1962. *Augusti 1914*. Aktiebolaget Tryckmans, Stockholm.

Vulliamy, Ed 1994. *Vanvettets triumf*. Norstedts, Finland.